

GÜRCİSTAN'DA YAŞAYAN TÜRK FOLKLORUNUN TEMEL MOTİFLERİ

Şureddin MEMMEDLİ ¹

ÖZET

Günümüzde Gürcistan'da meskûn olan Azerî / Karapapak Türkleri zengin halk edebiyatı ürünlerine sahiptirler. Bu halk edebiyatının özgünlüğü ve kendine has özellikleri dikkat çekicidir. Bu özgünlük en çok folklor örneklerindeki öz yurt sevdasının kabarıklığında sergilenmektedir. Bu çalışmada incelenen Gürcistan'daki Türklerin (Borçalı Türklerinin) vücuda getirdikleri mitolojik anlatıları, nağmeleri (koşukları), bayatı ve masalları bu açıdan önemli bilgiler içermektedir. Bu incelemelerle Gürcistan'daki Türkler ve onlara özgü folklor ürünlerinin tanıtılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Azeri Karapapaklar, folklor, yurt sevdası.

Memmedli, Şureddin. “Gürcistan’da Yaşayan Türk Folklorunun Temel Motifleri”. *ulakbilge* 3.6 (2015): 123-146.

Memmedli, Ş. (2015). Gürcistan’da Yaşayan Türk Folklorunun Temel Motifleri. *ulakbilge*, 3 (6), s.123-146.

¹ Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi, İİBF, Kafkas Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, shureddin(at)gmail.com

SPECIFIC MOTIFS OF TURKISH FOLKLORE IN GEORGIA

ABSTRACT

Residential neighborhood in present-day Georgia Azerbaijani / Karapapak Turks has a rich folk literature. This folk literature authenticity, specificity motifs are attractive. This specificity is exhibited in love abroad swelling of the essence in most folklore samples. In the article, Turkey (Borçalı) Georgia mythological fragments they bring are, tune in (verse), the stale and (mania), nagil on (tales) serve this significant material. With this study is aimed to introduce their own folklore in Turkey of the Georgia.

Keywords: Georgia, Azerbaijan Karapapaks, folklore, love of country.

Giriş

Bugün Gürcistan'daki Türkler derken Gürcistan'ın güney kısmının Marneuli (Sarvan), Bolnisi (Boluz), Dmanisi (Başgeçit), Tetricğaro (Akbulak), Çalka (Parmaksız) bölgelerinde, ayrıca Kardabani (Karayazı) bölgesinde oturan Karapapak Türkleri anlaşılmaktadır.

Ünlü şair Bahtiyar Vahabzade “Borçalı–Başgeçit Dağlarında Çağlayan Çeşme” başlıklı makalesinde bu hususu şöyle vurgulamaktadır: “*Bu mahaller koruyup sakladığı güzel gelenekleri, en vacibi de dil saflığı ve doğallığıyla seçilir*” (Vahabzade 1982: 74).

Türkiyeli gazeteci Seyfullah Türksoy bu konuda: “*Ben yıllardır Türk dünyasını baştanbaşa dolaşan bir gazeteci olarak diyebilirim ki, en saf, en temiz, en katıksız Türklüğü Borçalı'da gördüm. Kiminle konuşsanız Türkiye'ye, Türk Dünyasına, Türk Milletine büyük bir sevgi hissedersiniz. Zaten kendilerini Türk ya Karapapak Türkü diye tanımlamaktadırlar*”. (<http://www.borchali.net/?cat=yazilar&id=25>)

Etnik topluluğu belirleyen esas koşullar; tarih, sosyal yapı, ekonomi yanında hem de yurt, vatan, toprak, en önemlisi, coğrafi muhittir. Gürcistan coğrafyası da Borçalılıları bir etnik topluluk olarak biçimleştiren esas unsurdur.

Gürcistan'da Türk edebiyat geleneklerinin işlevsel arasızlığı, burada edebî sözün yaşı bu yurttaki Türk soyunun kadimlerden ilk meskûnlaşma tarihi kadar, Türkçe sözün sanata dönüştüğü tarih kadar uludur. Sazdan-sözden besinlenen, saz makamlarına, söz hikmetine güvenen Borçalı estetik-sanatsal fikrinin kaynakları cilalanıp berraklaşan kutsal inançlardan, törenlerden, gelenek-göreneklerden, mitolojik-efsanevi metinlerden, zengin folklordan, ozan-âşık sanatından kaynaklanıp süregelmiştir.

1. Borçalı Folklorunun Özellikleri Hakkında

Gürcistan'daki Türklerin edebî geleneklerinin temel kaynağı olan folklor hazinesinin yayımı yönünde 19. yüzyıl Tiflis matbuatının ilgili materyalleri (Zubaryev 1830; Masallar 1899), Tiflis'te Azerbaycan Türkçesinde yayınlanan “Gürcüstan” gazetesindeki “Telli Saz Sayfası” seçmeleri (Telli Saz 2; Telli Saz 5; Telli Saz 20), ilgili antolojiler, kitaplar (Hacılar 1996; Abbaskızı 1999; Fahrallı 2001: 242–265; Abbas 2009; Hacılar 2011), diğer kaynaklar (Acalov 1976: 8; Medulaşvili 1998: 15) oldukça önemlidir.

Gürcistan'daki Türk dilli folklorun geleneksel özellikleri yönünde dikkate şayan araştırmalar vardır (Hacılar 1992; Memmedli 1994; Hekimov 1997; Kalafat 1999).

Folklor, ait olduğu halkın, topluluğun yaşamıyla, tarihiyle sınıksız bağlıdır. Gürcistan'daki Türklerin belleklerde korunup aktarılan sözlü sanatında da diyarın talihi, buradaki soydaşlarımızın arzuları ayna gibi yansımaktadır.

Gürcistan'da Türk dilli folklorun araştırmacısı Valeh Hacılar'ın aşağıdaki düşünceleri de bu hususu kanıtlamaktadır: "*Borçalı, kadim Türk etnik-kültür sisteminin ilmî-nazari cihetten şerhi için değerli materyallerle zengin olan bir arazidir*" (Hacılar 1992: 11).

Folklor bilimcisi İsrail Abbaslı: "*Tarihte Başgeçit, Karayazı, Karaçöp, Akbulak yer isimleriyle bilinmiş, sakinlerinin hafızasında ise Bağ Borçalı, Dağ Borçalı ve Ova Borçalı arazilerine ayrılmış bu akarlı bakarlı diyar özünün şiirsel sanat ananesiyle seçilen önemli meskenlerden olmuştur*" (Hacılar 1996: 3).

Bölgede yayılmış folklor örnekleri (Telli Saz 2; Telli Saz 5; Telli Saz 20; Telli Saz 24; Hacılar 1996; Fahrılı 2001: 242-267) incelendiğinde de bu etmen ortaya çıkar.

Gürcistan'daki Türklerde hafıza edebiyatının tür çeşitliliği, ide muhtevası ve sanatsal özgünlükleri incelenmiştir (Hacılar 1992).

Biz burada Borçalı folklor muhitinin sırf tanısal özelliklerini dile getirmekteyiz.

Elbette, Gürcistan'daki Türk folklor mirası da genel Türk-Azerbaycan sözlü halk edebiyatının sabit ögesi, terkip hissesidir. Bu açıdan da ulusal hafıza edebiyatımızda olduğu gibi, Borçalı sözlü folklorunda da daha çok millilik, insanlılık hâkimdir.

Millî sözlü halk edebiyatımızdaki ana ide-konu mihveri, arketipsel imgeler, geleneksel türler, biçimler Borçalı folkloru için de karakteristiktir.

Bunun yanı sıra, *Türk folklor düzeninin bütünlüğü zemininde* Borçalı folklor gelenekleri bölgesel-etnik köken ve coğrafi konumla ilgili olarak tanısal özelliklerini de koruyup saklar ve devam ettirir.

Bu unsurlar arasında öncelikle Gürcistan'daki nine-dede, il-oba imzalı folklor örneklerinde Borçalı'nın öz yurt görünümünün ana çizgi olduğunu ve daha çok

bununla özgünlük, özgünlük niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu özgünlük Borçalı folklorunda hem konu-içerik hem de türlerdeki biçim ayrıcalıkları bağlamında, gerçek mekânın kaynaşması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

2. Borçalı Folklor Örneklerinde Öz Yurt Sevdası

2.1. Mitolojik Duyumcılar

Gürcistan'daki Türkler ulu ecdatların eski inanç ve görüşlerini yansıtan esatir ve efsaneleri de hafızalarında yaşatmaktadırlar.

Borçalı muhitinde mitsel-esatirsel örnekler aslında folklordan beslenmiştir.

Bölgede yazıya alınmış mit-esatir tasavvurlarıyla sesleşen parçalar (Azerbaycan Klasik Edebiyatı Kütüphanesi 1982: 23, 28; Telli Saz 2; Telli Saz 5; Telli Saz 20; Paşaev 1985; Acalov 1988: 10–87) arasında etnik topluluğu anlatan örnekler daha çoktur ve onlar kadimden öz yurda bağlılığın ifadesi olarak ilgi çeker.

Boluz ilçesi Deller köyünden derlenmiş bir örneğe (Telli Saz 20) göre, “kadim eyyamlarda gününü görüp, devranını sürmüş yaşlı bir aksakal hastalanır, o, etrafı seyir eder, ırmağın o yüzünde bir kurdun onlara baktığını görür, – A bala, yığışın, kurt nereye gitse, biz de onun iziyle gidelim² – der ve kurdun durduğu yerde kurt yürekli oğullar bine kurarlar. Borçalı (Börüçala) ismi de buradan ortaya çıkar.

Gerçekten, Börü, Türk-Azerbaycan mitsel düşüncesinde ilkin ecdat, kurtarıcı, gözcü, aynı zamanda zafere çağrı arketipi (ilk örneği) olarak bilinmektedir. Eski Türk tasavvurunda börü, Güneş'in tecessümüdür. Börü, Karapapaklar arasında da uğurlu sayılmıştır. Borçalı yer ismi, börü çala (börüler oymağı) şeklinde de açıklanmaktadır. Hatırlatalım ki şimdiki Borçalılıların etnik-tarihsel, boy-soy bağlılığı düşünülen, milattan önce buraya gelmiş Barsıllar etnoniminin (etnik birlik isminin) kökü de börü kelimesinden olduğu muhtemeldir.

Bilginler (özellikle Prof. Dr. Kâmil Veli Nerimanoğlu) Türk efsanelerinde dişi, ana börünün *Börce veya Börücü* diye anıldığını ifade etmektedirler (Veliev 1980: 18); demek ki, bu durumda Barsıl (Börüsoylu) – Borçalı etnik isminin kökeni, kadim Türklerin erdem simgesi olan, Tanrı'dan güç alan börü, börce kelimesine yaslanmaktadır. Bölgede yayılan mitolojik örneklere göre de, kurttan insana zarar gelmez, kurt köleliğe katlanmaz, kurtlar insanlara kısmet verirler.

² Yavrum, toparlanın, kurt nereye giderse, biz de onun peşinden gidelim

Esatir örneklerine göre, "Dünyanın pek başlangıcında, Âdem Ata zamanından bir az sonra Borçalı çökeğine Nevruz zamanı bir katar kafile gelir. Nehir kıyısında bir ananın çocuğunu sel koynuna alır. Ana diz çöküp Tanrı'ya yalvarıp yakarır, nehrin suyu soğulur, çocuk selamet kalır. Nehir dile gelip der: – Ben o çocuğu ana hatırına selamet sakladım. İlin başçuları derler: – O ki böyle oldu, bu nehrin adını Anahatır, bu boşluğa Boşçalı adı veririz, buranı kendimize yurt seçeriz" (Telli Saz 5).

Burada Tanrı'nın ana yalvarışını işitip, yavrusunu kurtarması ve dolayısıyla Borçalı'yı anaya yurt vermesi önemli imgedir.

Hatırladığımız parçada ve Borçalı isminin iklimi hususunda başka esatir örneklerinde su sevgisi mitsel görüşü sergilenmektedir. Ulu ecdatlarımız suyu hayatın kaynağı bilip, suyun ölmeklik bahşettiğine inanarak, mihrlı Kür, Hıram (Anahatır), Devede (Borçalı), Çabala (Görüncüt), Alget (Elyet) ırmakları kıyısında yerleşmişlerdi.

Esatire göre, Borçalı yiğidi dirilik suyundan içmiş, onun rüzgâr kanatlı atı mukaddes pınarın otuyla beslenmiştir. Buradaki Cennet Bulağı'nın suyu bebeklere şifadır. Başgeçit'teki Pervane gölü, Pervane adlı güzel periyi ebediyete kovuşturmuştur.

Diğer esatire göre, Borçalı memleketinin en ünlü, cömert yiğitleri Alp Eren'dir, Uğur'dur, Borçalı güzellerinin isimleri Hatun Çiçek'tir, Hatun İpek'tir. Alp Eren ile ulu Saklar devletinin en şevketli devrini yaşatan azametli yiğit, kadim Türk destanlarındaki Alp Er, "Dede Korkut"taki Kalın Oğuz beyi Alp Eren örtüşmektedir; Uğur, iyi yolculuk simgesidir; Borçalı güzelinin çiçekle simgeleştirilmesi de doğaldır.

Gürcistan'ın çeşitli bölgelerinde derlenmiş mitsel-toponimsel rivayetlere göre, dağlar, taşlar yurdun bekçileri olmuştur. Yalcın kayalara yiğit haykırışları, küheylan kişnemeleri sinmiştir. Geğliğin beldesinde yurdu düşmandan korumaktan ötürü beş erkek kardeş safa dizilmişler; Saraçlı'da Kara isminde iyi yapılı Oğuz oğlu köyün tepesinde kayaya dönüşmüş, yurttaşları yağılardan korumuş, düşman eline geçmesinler diye iki sevgili taşlaşmış, şimdi de Karakaya adıyla durmaktadır; Koçulu köyü yakınında yedi ateşli kale yabancılara gözdağı olmuştur. Gürcistan hudutlarındaki Kara Dağ, Kızıl Tepe, Mıgır Tepe, Yel Dağı, Maral Dağı, Maral Kayası, Sınık Köprü, Kızıl Köprü ve başka yer isimlerine, Karaner ve başka pır yerlerine ait rivayetlerde de mitolojik unsurlar hâkimdir.

Bitkilerin, meyvelerin, güllerin, çiçeklerin yaranması hakkında ulularımızın tasavvurları da mitolojik libasa bürünmüştür. Borçalı çimenlerinin süsü, çoban yastığı ve nergistir. Çoban yastığı adlandırılmasının sebebi sevgilisinin nehir aşığı

Borçalı'ya akıttığı çiçekleri âşık çoban toplamış, yastık olarak kullanmıştır. Bu yurttan elma, incir, iğde, dağdağan, çınar ağaçları görklü bilinmiş ve burada kutsal sayılan ağaçların ruhu olduğuna inanılmıştır.

Bölgenin merkez hissesindeki – Candar köyü yanında, Alget ırmağı kıyısındaki Ulu Çınar Piri'ne inançla her sene Nevruz Bayramı günü yakın uzak illerden gelip burada tören ve şenlikler yaparlar; Gürcistan'daki Türkler arasında Nevruz'a Çınar Bayramı da denir. Bu Çınar Piri yurdun koruyucusu olarak hem de hayır-dua, niyet ağacıdır, bayram günü ağacın şah dallarından salıncaklar asılır, niyeti olanlar salınarak, gelecek bayrama kadar muratlarına ermeği dilerler; bölgenin sözlü-sohbetli ozanları telli sazı dillendirir, “halkın diliyle, sazın teliyle” çalır-okurlar. Burada çınara olan bu sevgi sebepsiz değildir; bu köyün yiğit oğulları çınara benzetilmiş ve her zaman onlara güvenilmiştir. Bu çınar, merdanelik, erdem timsalidir.

Gürcistan'daki Türklerin mitolojik örneklerinde kurt, at ve maral (kızıl geyik) çoğu zaman Türk'ün koruyucusudur. Borçalı yiğidi babasının intikamını alırken onun yardımcısı rüzgâr kanatlı at olmuş, at onu Savalan dağına çıkarmış, derin uykuya giden yiğidi kurt-kuştan korumuştur. Bu tip metinlerde çocukların geyik sütüyle büyümesi, kadının marala dönüşmesi, ananın geyiği avcıdan koruması, sonda da maralların uğruna kurban gitmesi, hastaların geyik sütüyle şifa bulması, çobanların geyiği yalkuzaktan (aç kurttan) kurtarması, namertliğe, eşkıyalığa itiraz alameti olarak geyiğin kendisini yalçın kayalardan atması motifleri eski Türk inançlarından süzülüp gelmiştir.

Efsane-esatirlerde yılan Borçalı güzeline âşık olur, sevgilisinin öldüğünü görünce ona sarılarak, başını onun sinesine koyup ölür. Borçalıların mitsel tasavvurlarında kurbağa da kutsallaşarak, suda balığa, kuruda bülbüle dönüşür.

Bölgeden derlenmiş mitlerde, ilkin ecdatlar, hamî ruhlara, mahrem varlıklar hakkındaki esatir-rivayetlerde, mitolojik efsanelerde Borçalıların kadim dünya görüşlerinin izleri bulunmaktadır.

Aşağıdaki mit metninde Borçalı insanların telli saza, duygusal söze bağlı oldukları ifade olunur:

“...Karaşım çocuk fısıltılarına ara verdi, elleri okşadığı güllerin üstünde donakaldı, ürkek ürkek aşağıdan yukarı boylandı... Eğerden yüzü aşağı eğilmiş azman kişinin ateşli nefesiyle dik kalktı ve dili tutar tutmaz dedi:

– *Söz koşmuyajam, ay dede, koşmuyajam.*³

Neredeyse yargan uçtu, azman kişi kuş ağırlığında çocuğu kaldırıp kucığına aldı:

– Yok, babam, yok, söz koş, – dedi, – söz yahşi şeydir. Ama gördün mü o yarganı? İştittin mi uçkun sesini? Bir taife de böyle uçtu, yurdu viran kaldı. Sözü o derde koş, yol boyu ot gibi biçiliriz, ona koş, yitirdiğimizi tapammışız, ona koş!" (Telli Saz 2).

Aşağıdaki örnek de ilgi çekse gerekir (Hacılar 2011: 66):

- Bu darlık uzun mu sürer?
- Kırk gün, oğul, kır gün.
- Kırk gün geçti ya, baba.
- Alıştık, oğul, alıştık.

Anlaşılır ki Gürcistan'daki Türklerde mitsel-esatir tasavvurlarının özgülüğü bu tasavvurların coğrafi-estetik mekân olarak Borçalı'ya, Borçalılıların inançlarına, hayallerine, arzularına, etnik düşüncesine bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Burada "Borçalı" etnik ismine ve yer ismine ait etnogonik esatir-rivayet parçalarının yaygınlığı da bununla ilgilidir.

2.2. Antlar (Yeminler)

Borçalı antları (yeminleri) arasında Güneş ışığına, Ay ışığına, ateşe, açılan sabaha, yolun uğuruna, ekmeğe ve helalliğe yapılan yeminlerle birlikte, diğer kutsallarla da ilgili yeminler bulunmaktadır:

- *Bu toprak hakkı!*
- *Bu yurt hakkı!*

Burada etkin biçimde kullanılan diğer hayır dualar:

- *Ağ ikbalin olsun*

³ söz koşmuyajam – şiir söylemeyeceğim (ağız özelliği)

- Akarsular kapından aksın
- Çöreğin pişmiş olsun, suyun gelmiş olsun
- Gök yaylağın, serin bulağın olsun
- Ocağından köz, bucağından den eksik olmasın
- Surun yerisin
- Toprağı sanı yaşa
- Vatan hasreti çekmeyesin
- Yer kimindir – oturanın, söz kimindir – götürenin.
- Yerin yurdun sayalı olsun
- Yurtta berk beşik ol, kayım kadim ol

Bu örneklerde Güneş'in, ışığın, ocağın sığacağı yanında, öz yurdun da ısısı duyulmaktadır.

2.3. Nağmeler (Koşuklar)

Gürcistan'daki Türkler arasında çocuk nağmelerinde, laylalarda (ninni), okşamalarda Tanrı'ya kurtarıcı, koruyucu olarak iman ifade olunur:

- Ağrın alım, ak Tanrı,*
- Gel bacadan bak, Tanrı;*
- Kim balamı istemez,*
- Dam-taşını yık, Tanrı.⁴*

Öz yurda bağlılığı kopuz göğsünden kopup gelmiş eski nağmelerde/koşuklarda görmek mümkündür.

⁴ ağrın alım – kurban olayım; bala – yavru

Borçalı nağmelerinde (koşuklarında) Oğuz arketipsel imge yerinde geçer [Telli Saz 5; Memmedli 2000: 18]:

Boşşalı güzel yerdir,

Yar gelip gezen yerdir,

Neden nanay demezsen...

Oğuz Oğuz oymaram,

Yağı gele koymaram.⁵

Bu örnek, öncelikle, Borçalıların Oğuz olması hususunda folklor bilgisi olarak dikkat çekmektedir. Burada Borçalı'nın güzel yer, yar gelip gezen yer gibi terennümü, Oğuz'un anılması, düşmana meydan okunması rastgele değildir; tıpkı tarihsel geçmişin edebî hafızaya yansımalarıdır.

Borçalıların ezellerden konargöçer (yaylacı-kışlakçı) yaşam tarzı geçirmişler, yani onlar at yılmalarıyla, mal-koyun sürüleriyle yazda yaylada (dağda), kışta kışlakta (ovada) devran sürmüşler. Onların aslında iki öz meskeni – ovada köyleri, obaları, dağda yurt yerleri olmuştur. Burada en iyi, en kâmil folklor örnekleri de tıpkı obada, yurttan toy-düğünlerde, göç arabalarında yaranmış, yayılmıştır.

Yurt içinde ova-dağ göçü okumalarından getirdiğimiz aşağıdaki örneklerde (Telli Saz 21; Hacılar 1996: 128; Memmedli 2002: 36) şunu açık şekilde hissetmek mümkündür:

Aranda kaldım, ay nene,

Yandım, karaldım, ay nene;

Yaylaya gönder, ay nene,

Çiyeleme dönder, ay nene.⁶

Yahut:

Nehre çalka, yağ olsun,

⁵ Boşşalı – Borçalı (ağız); güzel – güzel; nanay – ninni; yağı – katı düşman; koymaram – müsaade etmem

⁶ aran – ova; nene – nine; karaldım – karardım; çiyeleme – çilek; dönder – dönüştür.

Kara inek sağ olsun.

Ova-dağ (kışlak-yayla) sosyal yaşamı, il-oba geçimi, tıpkı yerel folklor geleneklerinde özgülük motiflerini sağlar.

2.4. Bayatılar (Maniler)

Türk şiirinin ilk ve en kıymetli türlerinden olan, Borçalı folklor geleneklerinde de en çok etken olan bayatı (mani) türündeki şiirlerde etnik soy köke, tarihsel ve coğrafi olgulara ayna tutan göndermeler çoktur:

Yola çıktı yüz atlı,

Ne durupsan süz, atlı,

Balam, babam odurna,

Karapapak boz atlı.⁷

Borçalı bayatılarında Türklük, Osmanlı sevdasının vurguyla öne çıkması dikkat çekmektedir (Memmedli 2006):

Azizinem, güven gez,

Dağda biter güvengez,

Yad sene arka durmaz,

Öz Türk'üne güven gez.⁸

Yahut:

Kar altına,

Kar düşüp kar altına;

Osmanlı, cesur dayan,

⁷ balam – yavrum; babam – dedem; odurna – odur ya; durupsan – durmuşsun

⁸ güvengez – Borçalı'nın dağlık kısmında biten ot; arka – destek

*Sığınak karaltına.*⁹

Aşağıdaki bayatı özlem duygusunun sözle ifadesidir (Memmedli 2006):

Ana Kür'den geçen çok,

Sularından içen çok;

Borçalı'dan, Gökçe'den

*Alosman'a göçen çok.*¹⁰

Sonuncu bayatıda da geçtiği gibi, Osmanlı'ya Borçalı ağzında çoğu zaman Alosman (Al-i Osman) da denilmiştir.

Burada öncelikle Kür ırmağının hatırlanması rastgele olmasa gerekir. Türkiye'de Kura, Borçalı'da ve Azerbaycan'da Kür adlandırılan, başlangıcını Türkiye'den, Erzurum ve Kars illerinden, Rus-Türk harplerinde savaş meydanlarına dönüşen Allahuekber dağlarından alan bu nehir, Gürcistan'ın şah damarı olarak akar, Borçalı köyleri yakınından geçer. Ona Borçalı'da Ana Kür veya Deli Kür denir. Bayatı söyleyicilerimizin yorumunca, ana Kür Türkiye ile Borçalı arsında göçe tanık bir imge-simgedir.

Halkın Osmanlı'ya rağbet duygularını ifade eden bayatılarda akraba meskenler – Çıldır, Kars, Erzurum, Sivas, vb yerler de sık sık anılmaktadır (Memmedli 2002).

Çıldır, Kars adına bayatı örneklerinden (Memmedli 2006):

Azizim çaldıra,

Sazı kime çaldıra,

Korkum var, garip ölüm,

Defnolurum Çıldır'a.

Yahut, çok yaygın bir kesik bayatı (Memmedli 2006):

⁹ sığınak – sığı-nalım; karaltı – gölge

¹⁰ Kür – Türkiye'den başlayıp Gürcistan boyunca akarak, Azerbaycan'a geçen nehir; Gökçe – şimdi Ermenistan'da kalmış Türk yurdu; Alosman – Osmanlı, Al-i Osman

*Kar say az,
Ayaza yaz, garsa yaz,
Tanrı'm, benim bahtımı
Çıldır'a yaz, Kars'a yaz. ¹¹*

Not: İlginçtir ki, Doğu Anadolu'nun Gürcistan hududutundaki, Borçalı'nın yanı başındaki Çıldır bölgesinde de bu bayatıya benzer bir mani yaygındır (Korkmaz 2015: 1):

*Öyle mi yar Kars'a da,
Tipiyse de, karsa da,
Haber ver müşkil halim,
Çıldır'a da, Kars'a da*

Türkiye'nin Gürcistan'la sınır bölgeleri olan Çıldır, Kars yörelerine zamanında (19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında) Borçalı'dan göç edenler çok olmuştur. Bu bayatı seçeneği, o dönemle ilgili göç olaylarını yansıtmaktadır.

Diğer bir bayatıda Erzurum ve Türk bir arada söylenmektedir:

*Her arzuma,
Yol gider Erzurum'a,
Arkamda Türk dayansa,
Dözerem her zuluma.¹²*

Birkaç örnekte de Sivas anılır:

*Geçti beyaz da, yaz da,
Yetiştii tut, gilas da,*

¹¹ gars – karın getirdiği soğuk (Borçalı ağzında); baht – talih

¹² dayansa – dursa; dözerem – katlanırım; zulum – zulüm

Can kuşum Borçalı'da,

Hayal kuşum Sivas'ta. ¹³

Yahut:

Aziziyim, havasın,

Kuş arıyar yuvasın,

Kör oldum hey bakmaktan

Yollarına Sivas'ın. ¹⁴

Şu manideki zaman algılanması da dikkat çeker. Dut (tut), kiraz (gilas) Gürcistan'da Mayıs ayında olgunlaşır, bu vakitler Kars–Sivas dağlarında karların eriyip, yolların açıl–dığı zaman olduğuna göre hasretliler de görüşmek olanağı bulabilirlerdi.

Diğer örnekler:

Azizim, kağı zamana,

Yol gider Kağızman'a,

Kardaş, uzakta kaldın,

Yaz gönder kağız mana. ¹⁵

Yahut:

Azizinin, dar kamaşa,

Yol gider Sarkamış'a,

Yüz bende neleyecek

Bir Tanrı kargamışa. ¹⁶

¹³ yaz – ilkbahar; yetişti – olgunlaştı; tut – dut; gilas – kiraz

¹⁴ arıyar – arar

¹⁵ kağız – zalim; mana – bana

¹⁶ Sarkamış – Sarıkamış; kargamışa – beddua yapmışa

Örnek bayatılarda Osmanlı'ya sevgiler kabarıktır. “*Tanrı'm, benim bahtımı Çıldır'a yaz, Kars'a yaz*”, “*Arkamda Türk dayansa, Dözerem her zuluma*”, “*Can kuşum Borçalı'da, Hayal kuşum Sivas'ta*” ifadeleri özellikle duygusaldır ve Borçalılılar için Osmanlı'nın, Türk'ün güvenç yeri, övünç yeri, kıvanç yeri olduğunun şiirsel ispatıdır.

Önemlidir ki bu bayatılarda Kars, Erzurum, Sivas sadece mekân adları olarak geçmeyip mısralarda kafiyeleşir:

kar say az / garsa yaz / Kars'a yaz

arzuma / Erzurum'a / her zuluma

yaz da / gilas da / Sivas'ta

havasın / yuvasın / Sivas'ın

Borçalı bayatılarının özgünlüğü yine de onlarda öz yurt erdeminin vurgulanmasından kaynaklanmakta olup aşağıdaki bayatılarda net olarak görülmektedir.

Hançerimin tiyesi,

Düşmanıma deyesi;

İlimi yağtı görmez,

Menem onun yiyesi.

Karapapaklar, Azerbaycan Türklerinin bir alt etnik öbeğidir. Bu bayatıda söz konusu etnos isminin hatırlanması, hem de Karapapak insanının tıpkı boz (gri) atlı gibi algılanması, onun “babam odur ya” gibi nişan verilmesi rastgele değildir.

Borçalı'nın varlığının ölçütü öncelikle onun sazıdır (bağlama), özgün, eşsiz saz-söz dünyasıdır. Onun bütün maddi-manevi kültürünün gücü saza bağlılığındadır.

Burada saz da imgeleşmiş ve halk ağzında terennüm öznesine dönüşmüştür:

Azizim, sim ağlar,

Saz inilder, sim ağlar,

Sen öldün, men ağladım,

Men ölsem, bes kim ağlar?

Bölgede diller ezberi olan bayatı-manilerde yerel Türk yer isimleri, buradaki köy, dağ, dere, nehir-çay, göl adları üstünlük teşkil eder ve bu, bölgesel renkli görüntüyü pekiştirir:

Azizim, Borçalı,

İl-ulusum Borçalı;

Obama yağı gelse,

Pençe vurur, bor çalı. ¹⁷

Kar ayazı,

Ak kâğız, kara yazı;

Bir yanım Kür'e bağlı,

Bir yanım Karayazı. ¹⁸

Azizim, Karacalar,

Ak çalar, kara çalar;

Öyle güzel sevmişim,

Yanağı kara çalar. ¹⁹

Yastı kar,

Asta yağar yastı kar;

Mene lokman ne lazım,

¹⁷ yağı – düşman; pençe vurur – yenilgiye uğrar; bor çalı – açıklar

¹⁸ ayaz – ılık soğuk

¹⁹ Karacalar – köy ismi; yanak – yüz; kara çalar – kara benzer (kar beyazı anlamında)

Tabibimdi Yastı kar. ²⁰

Yerel manilerde akraba meskenler – Tiflis, Kazah, Karabağ, Şemkir, Ağdam, Ağtaş, Kars, Ahıska, Revan, Gökçe, Akbaba, Tebriz, Şirvan, vb yerler de sık sık anılmaktadır [Memmedli 2002].

Tiflis'in yollarında,

Bent oldum kollarında,

Bir cüt bazbent olaydım

Yarımın kollarında. ²¹

Bu deve düzden geder,

Yükü Tiflis'ten geder;

Şemkir kana boyanmış,

Dermanı bizden geder. ²²

Bu yol Kazağ'a gider,

Ömrüm sazağa geder;

Gözlerim yolda kalmış,

Fikrim uzağa gider. ²³

Karabağ yaşım benim,

Yüzükte kaşım benim;

²⁰ Yastıkar – dağ ismidir; asta – yavaş

²¹ * kôl – çalı; cüt – çift; bazbent – pehlivanların kollarına bağladıkları muska

²² düz – düzlük; Şemkir – Azerbaycan'ın batı kısmında ilçe; derman – ilaç
Sonuncu maninin bir sürümü de Çıldır'da derlenmiştir [Korkmaz 2015: 212];

Ağ deve düzden geler,

Yükü Tiflis'den geler,

Oğlumu kan aparmış,

Dermanı kızdan geler.

²³ Kazağ / Kazah – Azerbaycan'ın batı kısmında ilçe; sazak – rüzgâr esintisi

Cennettir yüce yerim,

Gözümde yaşım benim. ²⁴

Yerel halkın sosyal-psikolojik duygularını ifade eden kesik bayatılardan birkaç örnek:

Dona çay,

Suyu kıjov Dona çay;

Necessin bir ah çekim,

Gözyaşımдан dona çay. ²⁵

Ağlağandı,

Karağac, Ağlağan'dı;

Gidek dertli yanına,

Görek kim ağlağandı. ²⁶

Yeke derdi,

Yetimin yeke derdi;

İl çekmez, oba çekmez,

Söyledim Lök'e derdi. ²⁷

2.5. Tapmacalar (Bilmeceler)

Saz (bağlama) tapmacalarla / bilmecelerle böyle nişan verilir (Memmedli 2002):

²⁴ Karabağ – Azerbaycan'da bölge

²⁵ Dona çay – Gürcistan'da nehir; kıjov – suyu hızlı; necessin – nasılsın; dona – dunsun

²⁶ ağlağandı – ağlamağa alışkandır; Karağac, Ağlağan – bölgede yaylalar; gidek – gidelim; görek – görelim, bakalım

²⁷ yeke – büyük; yetim – öksüz; Lök – bölgede dağ (lök sözcüğünün bir anlamı da deve demektir)

O nedir ki, yetmiş iki dil bilir?

Yahut:

Hallenir ha, hallenir,

Üstü ayna göllenir;

Her şey ağzından diner,

O, göğsünden dillenir.

Bu örneklerde yetmiş iki saz havası (makamı) olduğuna, bağlamanın göğsünden avaz çıktığına imalar vardır.

2.6. Atasözleri

Bu yurdun atasözlerinde, mesellerinde vatan, yurt, memleket, il-oba, dağ-bağ, âşık, saz, söz, vb bölgesel ifadeler, deyimler ağır basar.

Örnekler:

- *Aldı sazı çiyinine, kurban mezhep-dinine.*
- *Asaya dayanıp gezen kocaya bir il söykenir.*
- *Âşığı olan obanın kaşığı yağlı olar.*
- *Bülbül gülü sever, insan vatani.*
- *Çörek kadrini bilmeyen il kadrini bilmez.*
- *Dağ köpeği gelip bağ köpeğini bağda boğar.*
- *Dağdan gelen bağdakini kovar.*
- *Dostu kurt olanın ili yurt olar.*
- *Halkın diliyle, sazın teliyle*
- *Her kuşa öz yuvası, her insana vatan havası.*

- *İl içinde – öl içinde.*
- *İlini lağa koyanın evine lağım koyarlar.*
- *İnsan ağzında söz, kazan altında köz.*
- *Saz harada, söz de orada.*
- *Saz kudreti – Tanrı mehebbeti.*
- *Saz seven yürek saz kalır.*
- *Seher saz ile akşam naz ile.*
- *Sütlü koyun sürüsünden ayrılmaz.*
- *Tere yiyen de yaza çıkar, kere yiyen de.*²⁸

2.7. Nağullar (Masallar)

Borçalı nağulları (masalları) hakkında konuşurken 19. yüzyılda Tiflis'in Rusça ve Gürcüce matbuatlarındaki örnekleri inceleyebiliriz.

Halen 1828 yılında Moskova'dan Tiflis'e gelerek, Rus matbuatında yazarlık yapmış Dmitri Zubaryev (1802–1850) Borçalı mıntıkasında yazıya aldığı “İnsanla Yılanın Masalı” (“Сказка о человеке и змее”) adlı örneği “Тифлисскія ведомости” (Tiflislikiye Vedomosti – Tiflis Haberleri) gazetesinde yer almıştır (Zubaryev 1830: 4).

Zubaryev diğer yazıyı bölgenin Şamalı köyünden derlemiştir. Şamalı (Şamamalı) köyünde Rus gazeteci 1828 yılı sonbaharında; kendisinin de belirttiği gibi, “Borçalı’da son derece meşhur şahıs” olan usta molla Mehdi Bayram oğlu ile görüşüp tanışmış ve ondan söz konusu masalı derlemiştir. O, masalı “kelimesi kelimesine” (буквальный перевод) tercüme ettiğini bildirmiştir.

“İnsanla Yılanın Masalı”nın kısa özeti şöyledir: *Seyahate çıkan Hoca Ahmed yolda yılanı zor durumdan kurtarır. Karşılığında ise yılan onun boynuna sarılıp, onu*

²⁸ çiyin – omuz; gezen – dolaşan; koca – yaşlı, ihtiyar; söykenir – yaslanır; oba – köy; çörek – ekmek; bağ – bahçe; öz – kendi; lağa koymak – dalga geçmek; harada – nerede; mehebbet – sevgi; ürek – yürek, saz kalır – sağlam olur; yaz – bahar; kere yağ – tere yağ

boğmak ister. Hoca Ahmed sorar: Neden iyiliğe karşılık kötülük yapıyorsun? Yılan yanıtlar: İnsanlar da hep iyilik karşısında kötülük yaparlar. Onların önlerine çıkan çınar ağacı ve manda da yılanın fikrini kanıtlar. Karşılaştıkları bir tilki ise hile yapar ve Hoca Ahmed yılanı öldürür. Tilkinin bu iyiliğine mukabil Hoca Ahmed ava çıkan hana tilkinin çalıda gizlendiği haberini verir. Tilki olayı hana anlatır. Han, Hoca Ahmed'i dövdürerek, tilkiyi serbest bırakır. Masalın sonunda didaktik olarak insanoğluna asla güvenilmeyeceği yönünde mesaj verilir.

Yine 19. yüzyıl sonlarında Gürcüce “ოჯგოოს” (İveria) gazetesinde yayınlanmış bir örnekte – Tiflis'in Şeytanpazar mahallesinde âşik Recep'in dilinden yazıya alınmış “Recep'in Masalı” adlı metinde devî insan müdrik sözlerin, aklın kudretiyle yenir. İnsanın kulağına güneş ışınlarının fısıldadıklarını duyunca dev kar gibi erir (Recep'in Masalı 1893).

Gori öğretmen yüksekokulunun mezunları Rüstem Melik-Aslanov, Ziyad Şerifov, Abbas Minesazov da masallar derleyerek, “Kafkas'ın Yerleşim Yerlerinin ve Kavimlerinin Tasviri İçin Materyaller Местуаsi” (Сборникъ матеріаловъ для описания местностейъ и племень Кавказа) dergisinde Rusça yayımlanmışlardı (Masallar 1899: 71–108). Sarvan köyünden derlenen masallar “Çoban İbrahim”, “Bağdatlı Cafer'in Masalı”, Tecis köyünden derlenen masal ise “Bahadır İbrahim” adlanır ve şu örnekler tipikliğiyle seçilirler. Ziyad Şerifov'un Tecis köyünde Meşhedi Ali Kulu oğlu'nun dilinden aktardığı “Bahadır İbrahim” masalı mitolojik içeriği ve özgünlüğü ile dikkat çekmektedir. *İbrahim'e bahadırılık şöhretini kazandıran bu olur ki o, insan gibi konuşan, yaprakları şarkı söyleyen sihirli ağacı, bu ağacın dilini bilen sihirli kuşu kız kardeşi Güllüzar'ın isteğiyle bulur ve uçan halının, göze görünmez borkün, sihirli sofranın yardımıyla Gür memleketine gider, Gür padişahının kızıyla evlenir.*

Bölgeden derlenmiş başka masallar da (“Vezir Kızı”, “Fakir Adam ile Yılan”, “Baba Vasiyeti”, “Padişah ile Hekim”, “Ahmed ile Kızıl Balık”, “Avcı ile Padişah”, “Hıdır İlyas”, “Ben Kurt Gördüm”, vb) (Hacılar 1996) inançlarımızı ve manevi dünyamızı yansıtmaktadır.

Sonuç

Bölgeden derlenen mahalli nitelikli folklor malzemeleri ve yaptığımız incelemeler Gürcistan'daki soydaşlarımızın yüzyıllar boyunca vücuda getirdiği manevi miras, onların edebî üreticilik potansiyeli hususunda tasavvur oluşturmaktadır.

Anlaşılır ki:

Gürcistan'daki Türkler arasında ulularımızdan bugüne miras kalmış esatirler (mitler), efsaneler (söylenceler), toponimik-etimolojik rivayetler (duyumcalar), cilalı halk deyimleri, hazin nağmeler (koşuklar), atasözleri, yeminler, alkışlar (dualar), kargışlar (beddualar), yalvarışlar, okşamalar, halim bayatılar (maniler), meyhaneler, dertli-elemlî ağıtlar, düşündürücü bilmeceler, gülmece-bezemeler, çeşitli nağıllar (masallar), şirin düzgüler, dudakkaçtıllar kıymetli söz hazinesidir.

Bu edebî-folklor incileri Türk sözlü halk edebiyatımızın Borçalı kolunun esas arkaik kaynağı olmakla, millî folklor atlasımızı bölgesel renklerle zenginleştirmenin yanı sıra, burada sazın, sözün kalıcılığını destekleyen temel unsur rolünü oynamaktadır.

KAYNAKLAR

- Abbas, Ali - Bayramov, Mustafa (der): Borçalı Folkloru Antolojisi, Bakü: Dan Ulduzu, 2009
- Abbaskızı Talih, Azade - Çobanov, Musa (tertip): Borçalı Latifeleri, Bakü: Borçalı neşriyat, 1999
- Acalov, Arif (derleme): Borçalı Bayatıları, Edebiyat ve İnce Sanat, haftalık gazete, 50, Bakü 1976
- Acalov, Arif (tertip): Azerbaycan Mitolojik Metinleri, Bakü: Elm neşriyat, 1988
- Azerbaycan Klasik Edebiyatı Kütüphanesi 1, Bakü: Elm neşriyat 1982
- Fahralı, Reşid: Oğuz Eli Fahralı, Bakü, Ebilov Oğulları neşriyat, 2001
- Hacılar, Valeh: Azerbaycan Folkloru Ananeleri, Tiflis: Samşoblo neşriyat, 1992
- Hacılar, Valeh: Azerbaycan Folkloru Antolojisi, Borçalı Folkloru, Bakü: Azerneşr, 1996
- Hacılar, Valeh: Azerbaycan Folkloru Antolojisi, Borçalı-Karapapak Folkloru, Bakü: Nurlan neşriyat, 2011
- Hekimov, Mürsel: Oğuz Terekeme Halk Merasimleri ve Meydan Temaşaları, Bakü, 1997
- Kalafat, Yaşar: Karapapak Türklerinde Halk İnançları, Türk Kültürü, dergi, 1, Ankara 1999

- Korkmaz, Ramazan: Çıldır Folklor ve Etnografyası, Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları 2015
- Masallar (Сказки), SMOMPK (Kafkas'ın Yerleşim Yerlerinin ve Kavimlerinin Tasviri İçin Materyaller Mecmuası), (CMOMPIK), Rusça, Tiflis 1899, sayı 26
- Medulaşvili, Zezva (çeviri): Azerbaycan Halk Bayatları, Borçalı, Literaturlu Sakartvelo (Edebi Gürcistan) (აზერბაიჯანული ხალხური ბაიათები, ბორჩალო, ლიტერატურული საქართველო), gazete, Gürcüce, Tiflis 1998, sayı 30
- Memmedli, Elhan: Borçalı Folkloru Örnekleri, Azerbaycan Folkloru, Bakü: Sabah, 1994
- Memmedli, Şureddin: Alın Yazımız, Tiflis: Samşoblo neşriyat, 1996
- Memmedli, Şureddin: Edebi Borçalı, Bakü: Borçalı neşriyat, 2002
- Paşaeв, Sednik (tertip): Azerbaycan Halk Efsaneleri, Bakü: Yazıcı neşriyat, 1985
- Recep'in Masalı (რაჯაბას ზღაპარი), İveria (ივერია), gazete, Gürcüce, Tiflis 1893, sayı 116
- Telli Saz 02, Tehle, hazırlayanlar Arif Mustafazade, Şahveled Hüseyinov, Allahverdi Tehleli, Sovyet Gürcüstanı, gazete, 1986, 132, Tiflis
- Telli Saz 05, Kür Boyu, hazırlayanlar Süleyman Süleymanlı, Osman Osmanlı, Sovyet Gürcüstanı, gazete, 1988, 112, Tiflis
- Telli Saz 20, Deller, hazırlayan Alihan Yahyaoğlu, Gürcistan, gazete, 1993, 47, Tiflis
- Telli Saz 24, Lecbeddin, hazırlayanlar Mahir Derzili, Binnet Alioğlu, Gürcistan, gazete, 1995, 13, Tiflis
- Vahabzade, Bahtiyar: Vatan Ocağının Isısı, Bakü: Gençlik neşriyat, 1982
- Veliev, Kâmil: İlimizden Obamızdan, Bakü: Gençlik neşriyat, 1980
- Zubaryev, Dmitri (derleme): İnsanla Yılanın Masalı (Зубарьев, Дмитри: Сказка о человеке и змее), Tiflisskiye Vedomosti (Тифлисския ведомости – Tiflis Haberleri), gazete, Rusça, Tiflis 1830, sayı 68 (Gürcistan Milli Kütüphanesi süreli yayınlar arşivi, 417/09)

<http://www.borchali.net> (erişim 1.10.2015)

<http://www.borchali.net/?cat=yazilar&id=25> (erişim: 1.10.2015)